

A POSZTPOLITIKUM BÍRÁLATA

CHANTAL MOUFFE

Über das Politische. Wider die kosmopolitische Illusion.

Frankfurt/M, Suhrkamp Verlag, 2007, 170. ISBN 139 783 51 8124 83 3

Az idén százhusz éve született Carl Schmitt (1888–1985) a 20. századi politikai filozófia egyik legellentmondásosabb, legvitatottabb és tán mégis legeredetibb gondolkodója. Az alábbi dolgozatot részben az ő emlékének ajánljuk, sajnálva egyben, hogy a magyar tudományos közélet kevés figyelmet fordított a jubileum – és egyébkénti aktualitásai – okán Carl Schmittre. Pedig Schmitt plasztikus stílusa, fogalmai, kategorikus fogalompárjai, újszerű nézetei az alkotmány- és a nemzetközi jog területén, vagy decizionista szuverenitáselmélete számos, akár egymással ellentétes eszmeáramlatot is megtermékenyített. Carl Schmittet szokás azonban egyszerűen jobboldali szerzőként letudni – sőt, némelyek dekódolni vélik „egyértelmű” nemzeti szocializmusát, vad antiszemitizmusát is,¹ azt állítván róla, hogy nem több egy „gondolkodó nácinál”² –, mégis ismerünk baloldali szerzőket, sőt neomarxistákat is, akik elméletük kifejtésekor pozitíven – tehát nem a kritikai meghaladás vágyával, mint esetleg Lukács György *Az ész trónfosztásában* – referálnak a plettenbergi tudósra. Carl Schmittnek – főleg a hatvanas, hetvenes évek újbaldoldali mozgalmaitól – igen erős baloldali recepciója is van tehát.³ Elméletei inspirálták a hatvannyolcas fiatalokat is, de Mark Lilla amerikai eszmetörténész megállapítja, hogy „Német-, Francia- és Olaszországban a hetvenes évektől egy kicsi, de befolyásos baloldali csoport számára meglehetősen könnyűnek bizonyult az átmenet – részint Michel Foucault-nak a hatalomról és az elnyomásról alkotott elképzeléseinek keresztül – Herbert Marcusétól Carl Schmitt-hez. [...] Schmitt antiliberalizmusát az addigra már elutasított marxista közgazdasági és történetfilozófiai elméletek utódként üdvözlötték.”⁴ A hetvenes, nyolcvanas évektől egyre színesedik a schmittianusok tábora. Nem csak konzervatív jogászok hivatkoznak már rá, hanem két hatvannyolcas gyökérzetű, s egyébként, ha

¹ Raphael Gross frankfurti történész majd félezer oldalon keresztül bizonygatja – egyébként hatalmas tudás és bibliográfiai instrumentárium birtokában –, hogy Carl Schmitt mindig is csak egy náci volt, aki azonban az NSDAP többi ideológusával szemben ügyesebben tudta csomagolni náci és antiszemita gondolatait. Gross ezért Schmitt kapcsán azt javasolja, hogy műveit a jövőben csak kortörténeti dokumentumokként adják ki. RAPHAEL GROSS: *Carl Schmitt und die Juden. Eine deutsche Rechtslehre*. Frankfurt/M: Suhrkamp, 2005.

² A „nazi penseur” kifejezést Charles Yves Zarka francia eszmetörténész használta Schmitt kapcsán. A franciaországi sajtóban kialakult Schmitt-ellenes kampányról, amelynek egyik etapjaként a *Cité* c. folyóirat tematikus száma »Carl Schmitt, le nazi« címet viselte, lásd ALAIN DE BENOIST: Carl Schmitt et les sagouins. L'ahurrissante campagne de diffamation. *Éléments*, 2003/N°110. 24–34.

³ Ennek a jelenségéről lásd többek között a Jean-Claude Monod-val készült *Libération*-interjút: „Carl Schmitt est un ennemi intelligent de la démocratie”. *Libération*, 2007. február 17.

⁴ MARK LILLA: *A zabolátlan értelem. Értelmiségiek a politikában*. Budapest: Európa Könyvkiadó, 2005. 93.

nem is lényegileg, de némely kérdésben optikailag érintkező eszméáramlat hívei is: az ún. új jobboldal (Nouvelle Droite) és az újbaloldal reprezentánsai.⁵

Az alábbiakban ismertetendő könyv szerzője, Chantal Mouffe, Londonban oktató posztmarxista filozófusnő is a baloldali schmittianusok közé tartozik. Mouffe neve a nyolcvanas években vált ismertté, amikor a baloldali elméletalkotás, a neomarxizmus baloldali meghaladásának egyik fontos alpművét készítette el Ernesto Laclauval együtt.⁶ Politikai filozófiájában mindig is központi szerepet játszott a – schmitti ihletettségű – *politikum* fogalma.⁷ E könyvében ennek nyomán bírálja a belpolitika liberális depolitizációját, a harmadik út konszenzuális útját, a nemzetközi szinten pedig az ezek párkaként megjelenő unipoláris világgépet és a „*one-world-koncepció*” kozmopolita utópiszmását.

A mai világban a politika szitokszóvá vált: állandó ellenségeskedést, oktalan vitatkozást, elméletieskedést jelent, ahol az ember nem racionálisan, hanem érzelmileg cselekszik. Ezzel szemben áll – látszólag – a liberalizmus politika-felfogása: 1) ahol a politikát a szakpolitika, a gyakorlati, technokrata kérdések helyettesítik (*antipolitikai attitűd*); 2) ahol a racionális viták végén mindenki számára elfogadható (hiszen racionálisan belátható) kompromisszum születik (*konszenzuális attitűd*); 3) ahol a vitákat nem az érzelmek, a szenvedélyek, az irracionális kollektív élmények dominálják (*racionális attitűd*). A liberalizmus *felvilágosult optimizmusa* szerint az emberek racionálisan cselekvő lények, akik ugyan vitába kerülhetnek egymással, de a vita szigorúan racionális, verifikálható érvekkel zajlik, amelynek végén a döntés szintén észszerű lesz. Hasonló gyermeki naivitással zárta ki a valóság többféle értelmezhetőségének lehetőségét René Descartes is, aki szerint az igazság olyan kényszerítő erővel bír, amelyet mindenki fel- és elismer. Annak bizonyítékaként, hogy ez mennyire nincs így, elég a politikai vitákra, választásokra, de akár a rendes bírósági vagy alkotmánybírósági döntésekre hivatkozni, ahol a legritkább esetekben találunk egyhangúságot, s nem azért, mert a nép vagy az alkotmánybíróságok tagjai képtelenek lennének felismerni az egy és objektív igazságot, hanem egyszerűen más szempontok alapján, eltérő tudással, szándékkal, kulturális meghatározottsággal, *előítélettel* vesznek részt a vitákban.⁸ Mindezen antipolitikai utópiának az eredménye, hogy a belpolitikában mindenféle ellentét, valós vita elől kitérnek az aktorok – elég csak arra gondolnunk, miként pozicionálja magát valamennyi nyugat-európai szociál- és kereszténydemok-

⁵ A két eszméáramlat közötti átjárhatóságot bizonyítja a baloldaliként indult nemzetközi folyóirat, a *Telos* története is, amely mára baloldali és új jobboldali schmittianusok gyülekezőhelyévé vált.

⁶ ERNESTO LACLAU–CHANTAL MOUFFE: *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London: Verso, 1985.

⁷ A schmitti elméletben központi jelentőségű „*das Politische*” fogalom magyar megfelelője vitatott. Cs. Kiss Lajos „politikai”-ként fordította Schmitt főművét, én azonban a terminológiai vitában inkább a Párizsban élő szociológusnak, Kende Péternek adok igazat, amennyiben is ő a *politikum* kifejezését javasolja a politikai cselekvés belső lényegének ábrázolásakor. Lásd KENDE PÉTER: Jegyzet Carl Schmitt egy francia követőjéről. In Cs. KISS LAJOS (szerk.): *Carl Schmitt jogtudománya. Tanulmányok Carl Schmitttről*. Budapest: Gondolat, 2004. 223–224.

⁸ Minderről lásd CHAIM PERELMAN: Egyetértés hiánya és a döntések racionalitása. In VARGA CSABA (szerk.): *A jogi gondolkodás paradigmái. Szövegek*. Budapest: Bibliotheca Cathedrae Philosophiae Iuris et Rerum Politicarum Universitas Catholicae de Petro Pázmány nominatae, 2003. 17–23.

rata párt középre, nem vállalva semmiféle konstruktív konfliktust a másik féllel –, a nemzetközi életben pedig azzal véljük megvalósíthatónak a béke csendjét (halálcsendjét?), hogy a világra egy politikai izmus válaszait, a nyugati emberi jogi dogmákat erőltetnék, mindenféle kulturális sokszínűség helyett a kozmopolitizmus egyhangúságát szolgálva. Chantal Mouffe ezekkel szemben írta meg könyvét.⁹ Ebben az alábbi tételeket igazolja a belga származású professzor asszony: 1) az emberi természet nem a liberális optimista, (ál)racionális utópiáknak megfelelő; 2) a politikum lényege az antagonisztikus ellentét, amely azonban sohasem tévedhet morális mezőbe, s így az ellenséget (*Feind*) ellenfélként (*Gegner*) képes kezelni; 3) a liberális antipolitika a politikai közösséget megfosztja az építő jellegű ellentétességektől, s így mindenkit, aki a konszenzust nem fogadja el, terroristaként és fundamentalistaként immáron morálisan ítél el (ezzel táplálja a szélsőjobboldali, elitellenes populizmust a belpolitikában és a terrorizmust a nemzetközi életben); 4) a schmitti antagonisztikus ellentétnek (barát-ellenség) egy demokráciában nem eltűnnie kell – ahogy azt Schmitt is gondolta –, hanem *agonisztikussá* kell mérséklődnie; 5) és mindezek nyomán a nemzetközi életet sem az uni-, hanem a multipolaritás, a regionalizmus kell, hogy jellemezze. Lássuk akkor a részleteket.

1. Az a nézet, hogy az ember racionális, egyetértésre alkalmas, jó lény, ellentétes bármiféle politikai nézettel – kivéve az anarchizmust. Hiszen hát nem maga az állam, a jog s bármiféle (a liberálisok által is elfogadott) intézmény (alapjogok, alkotmánybíróság, stb.) igazolja Carl Schmitt provokatív tézisét, miszerint „minden valódi politikai elmélet »rosszként« előfeltételezi az embert”¹⁰ Az intézmények léte ugyanis végső soron arra vezethető vissza, hogy nem bízhatunk úgymond mindent az emberre, hanem szükséges őt terelni, irányítani, befolyásolni, nevelni. Egy kortárs magyar liberális politikai filozófus, Bretter Zoltán is elismerte John Stuart Mill erényetikájának elemzése során – amely tán nem véletlenül előzi meg időbelileg is a kár-elméletet –, hogy „csak annak a morális tekintélynek jár ki az egyéniségre szabott jog, a szabadság és autonómia, akit a nevelés erre már felkészített”.¹¹ Azaz a liberális is elismeri, hogy a világra lucskosan kiköpött ember mind a jóra, mind a rosszra egyaránt képes lehet, s nem elég saját belátására bízni kibontakozását. Az ember tehát nem optimális: nem eleve jó, nem racionális, hanem mindenféle érzelmek által is meghatározott. Identitásához pedig nagyban hozzájárul a különbözőség érzése is. Jacques Derrida hangsúlyozza, hogy milyen fontos szerepet játszik a személyiségben a „*différence*”: lényünket meghatározza a Másikhoz való viszonyunk, az attól való eltérésünk. Mindez a politikai térben – és az ember, ezt fogadjuk el, politikai lény – a *mi-ők* szembenállását eredményezi.

2. Ebből következőleg a politikum lényege valóban valami antagonisztikus ellentét. Chantal Mouffe politikum-felfogása egyértelműen a Carl Schmitt által kidolgozottat

⁹ CHANTAL MOUFFE: *Über das Politische. Wider die kosmopolitische Illusion*. Frankfurt/M: Suhrkamp, 2007.

¹⁰ CARL SCHMITT: *A politikai fogalma. Válogatott politika- és államelméleti tanulmányok*. Budapest: Osiris–Pallas Stúdió–Attraktor, 2002. 42.

¹¹ BRETT ZOLTÁN: *Politika a határon. A Devlin-Hart vita*. Pozsony: Kalligram, 2004. 99.

követi, így röviden ezt ismertetnénk. Carl Schmitt szerint az emberi cselekvések többféle dimenzióban zajlanak, értékelhetők. Ezek a dimenziók autonómak, tehát egymással nem felcserélhetők. Az egyes dimenziók visszavezethetők egy tudati megkülönböztetésre: az erkölcsöt a jó és a rossz, az esztétikát a szép és a rút, a gazdaságot a rentábilis és nem-rentábilis megkülönböztetése jellemzi. *A politikai cselekvések pedig a barát-ellenség megkülönböztetésére vezethetők vissza.* A politika tehát nem a konszenzus, hanem a disszenzus, a vita, az ellentétesség világa – ahogy egyébként valamennyi terület (erkölcs, esztétika, gazdaság) is. Az ellenség nem a morálisan gonosz vagy esztétikailag rút – hanem egyszerűen a *másik*, azaz a másik kollektív állomány.¹² A *mi-ők* ellentéte tehát nem tartalmi, hanem *procedurális*: „Sohasem olyan mi-ők-ellentétekkel van dolgunk, amelyekben tartalmilag értett, már az identifikációs eljárás előtt adott identitások jutnának kifejezésre”.¹³ Ennek megfelelően a politikai ellentétekben nem egyébkénti (morális, esztétikai, történelmi) ellentétek jelennek meg, hanem valamilyen ellentét olyannyira intenzívvé válik, hogy immár politikainak nevezhető, mert képes barátokra és ellenségekre (és fordítva: ellenségekre és barátokra) osztani az embereket. Ez az *intenziválódás* az a folyamat, amelynek végén megjelenik a politikai ellentét. „[A] vallási, erkölcsi és más ellentétek politikai ellentétekké fokozódhatnak és a döntő harci csoportosítás kialakulását idézhetik elő barát vagy ellenség szerint. Ha azonban ez a harci csoportosítás létrejön, akkor a mértékadó ellentét már nem tisztán vallási, erkölcsi vagy gazdasági jellegű, hanem politikai.”¹⁴ Első ránézésre a békepárti liberális ezt tagadja, s mindig az egyetértésre törekednék; valójában azonban a liberális tolerancia napfénye csak a liberálisokra süt, s mindenki mást immár morálisan rekeszt ki a narratív környezetből – de erről később.

Carl Schmitt szerint az államban a politikai ellentét megszűnik. A politikai ellentét vagy az államok közötti viszonyokat jellemezheti, vagy egy államon belül jelenik meg, s akkor szétveri azt. Carl Schmitt ezért hangsúlyozza a demokrácia – mint a nép uralma – kapcsán a *homogenitás* fontosságát. A demokrácia csak a lényegileg azonos (homogén) emberek között jöhet létre (*Gleichartigkeit* tézise).¹⁵ Ez – politikai szempontból – kizárja a barát-ellenség-ellentét lehetőségét: ha ez megjelenik, megszűnik a demokrácia.

Ezen a ponton válik el Mouffe érvelése Schmittétől: mert míg Schmitt a politikai vitát összegegyezhetetlennek tartja a demokráciával, addig Mouffe kifejezetten építő jellegűnek gondolja azt.¹⁶ Igazából Schmitt elméletét mégsem erőszakoljuk meg ezzel a fordulattal, Schmitt ugyanis szintén fontosnak tartotta, például a nemzetközi viszonyokban, a pluralizmust – így miért ne lehetne ezt a demokrácia, a belpolitika esetén is konstitutív elemmé nyilvánítani?

3. Mouffe alaptézise – és könyve ennek kifejtése –, hogy sem a bel-, sem a nemzetközi politikából nem tűnhetnek el a politikai ellentétek, hanem meg kell teremteni

¹² Vö. SCHMITT (2002) i. m. 18–20.

¹³ MOUFFE i. m. 27.

¹⁴ SCHMITT (2002) i. m. 24.

¹⁵ Vö. CARL SCHMITT: *Verfassungslehre*. Berlin: Duncker & Humblot, 2003. 227–238.

¹⁶ Vö. MOUFFE i. m. 22. és 28.

azon csatornákat („közös szimbolikus tér”), amelyeken keresztül (amelyekben) az antagonisztikus ellentétek legitim módon viaskodhatnak a politikai hegemoniáért.¹⁷ A demokrácián belüli ellentétekről Mouffe szerint három elképzelés lehet tehát. 1) A liberalizmus becsukja a szemét, nem számol velük, de saját eszmerendszerének felépítésekor, képviseltekor mindenkit, akit tagad, már nem politikai, hanem morális ellenségnek ítél, akivel így semmiféle megállapodás sem lehetséges (lásd az európai politika viszonyát a politikai páriaként kezelt szélsőjobbhoz, vagy a nemzetközi terrorizmus elleni virtuális és morális háborút a maga nagyon is nem virtuális halottjaival). 2) Carl Schmitt a politikai ellentétek létét elfogadja – és azzal, hogy lekapcsolja őket a morálról, mérsékli is őket –, de szerinte a közösség éppen azáltal alakul ki, hogy *kifelé* képes közösen meghatározni az ellenséget. Mihelyt a belső viszonyokban is meghatározná, a közösség kettészakadna.¹⁸ 3) Chantal Mouffe szerint azonban a *demokrácia sem univerzum, hanem pluriverzum*, ahol politikai, azaz racionális vitával nem fel- és megoldható ellentétek a meghatározóak. Ezeket nem negligálni, hanem kibontakozni kell hagyni – de úgy, hogy az ne a közösség végét, hanem pontosan belső vitalitását eredményezze. Azaz az ellentétek nem totálisak és egzisztenciálisak, mert a felek nem vonják kétségbe egymás létét, legitimitását.¹⁹ Chantal Mouffe megkülönbözteti az antagonisztikus ellentétől az *agonisztikus*at. Erről pedig már elmondható, hogy egyáltalán nem kockáztatja a demokrácia létét, hanem „éppen létének előfeltétele”.²⁰ Mit is jelent ez pontosan? Mouffe szerint „a demokrácia egy »konfliktuális konszenzust« igényel: konszenzust mindenki szabadságának és egyenlőségének etikai-politikai értékeiről [és] disszenzust azonban ezen értékek értelmezéséről”.²¹ Azaz a demokrácián belüli szubsztantív egyenlőség bizonyos alapértékekre irányul, de ezen értékek eltérően értelmezhetők; s ezen értelmezések okán alakulnak ki politikai ellentétek. Érteni véljük Mouffe szándékát: Schmitt *Gleichartigkeit*-fogalmát valamiféle politikai-etikai értékekre vonatkoztatja, ám közben – megakadályozandó a liberalizmus totalizmusát – teret enged a vitáknak is. De! Meddig mehetnek el ezek a viták? Mi véd meg bennünket attól, hogy eme viták ne eredményezzék tényleg a közösség széthullását – ahogy Schmitt gondolja –, illetve attól, hogy az egyik értelmezési lehetőség ne a liberalizmushoz hasonló intoleranciával kezelje a tőle eltérő értelmezéseket?

A politikai antagonisztikus harc megszelídítve való továbbbővzésére példának említi Elias Canetti a parlamenti szavazásokat, amelyek szerinte a harctéri csatákra hasonlítanak: mindkét esetben „akarat áll akarat szemben”, egyiket sem csak a racionalitás, hanem a szenvedély is befolyásolja, de míg a harctéren folyik vér, a parlamentben – tipikusan – nem. Canetti szemléletes példájából is látszik – és a politikai pszichológia empirikus és teoretikus kutatásai, vagy a választási kampányok régóta igazolják is –, hogy a politika nem a hideg racionális döntések világa, ahol a döntések

¹⁷ MOUFFE i. m. 29–30.

¹⁸ Vö. SCHMITT (2002) i. m. 34–35.

¹⁹ Vö. MOUFFE i. m. 30.

²⁰ MOUFFE i. m. 42.

²¹ MOUFFE i. m. 158.

szükségszerűen következnek, s csak be kell őket látni, hanem fontos szerep hárul az érzelmekre is. A liberális szerződés-elméletek ezzel szemben egy absztrakt koncepciót vallanak az emberről: mintha valamennyi viszonyunk, így politikai közösségalkotásunk is hideg, már-már matematikai számolgotás eredménye lenne csak.²² A társadalmat azonban nemcsak a ráció tartja össze – hanem az *erosz* is. Ezzel nem számolnak a társadalmat logikai kalkulus eredményének gondoló liberális elméletek.²³ A politikában – ahogy valamennyi társadalmilag releváns területen, így tipikusan a jogban is – a döntések azonban nem szükségszerűen következnek. „Az embernek egy olyan területen kell döntenie, amelyen nem lehet dönteni”, írja szkeptikusan Mouffe.²⁴ Ezt nevezi Niklas Luhmann a *döntés paradoxonának*. Amennyiben ui. a konkrét kérdés eldönthető volna, azaz lenne rá egy válasz, akkor eme válasz a kérdés belső lényegéből adódnék, s így megválaszolása nem is döntés, hanem felismerés (*Erkenntnis*) volna.²⁵ Azonban a társadalmi jelenségeknél nincs szükségszerűség, így az ottani kérdések megválaszolása valójában azért történhet csak döntéssel, mert *nincs mit felismerni*, mert nincs eleve adott válasz. A válasz a politikai vita győztesének a válasza. Persze kérdés – és ezt Chantal Mouffe nem oldja fel –, hogy az alulmaradtak miként és miért fogadják el a győztesek értelmezését, döntését? Ez a hiány pedig egyáltalán nem mellékes, mert egész elmélete ezen áll vagy bukik. Ha ugyanis szerinte a politikai konfliktus nem romboló a közösségre nézvést – amint azt Schmitt hangsúlyozza –, illetve ha nem fogadjuk el, hogy mindig lesz egy győztes interpretáció – jelen esetben a liberalizmusé –, amely minden más politikai ellentétet lesöpör az asztalról, hanem a belső politikai ellentét kifejezetten konstitutív a demokrácia esetén, akkor Mouffe-nak ki kell térnie az elmélet eljárási vonatkozásaira is. Miként folyik le a vita? Meddig mehetnek el a felek? Mit tehet a győztes, s mit a vesztes? Miért maradjon a vesztes továbbra is ugyanazon közösség részese, amelyben nem az ő nézetei alapján értelmezik a közös „politikai-etikai értékeket”? Amíg Mouffe nem válaszolja meg mindezt, teóriának, a liberalizmus kiváló kritikájának, a schmitti elméletek kiváló értelmezésének, hasznosításának tarthatjuk „csak” nézeteit – *de nem alternatív* javaslatnak. Mindazonáltal a kritikai szempontok sem mellékesek – hiszen az antitézistől már csak egy lépés a szintézis, a bírált elmélet jellemzéséből a *contrario* kifejthető egy alternatív út.

4. Mint láthatjuk, a liberalizmus a politikát racionális döntési mechanizmusnak tartja, mindenféle politikai ellentét – így tipikusan a bal- és a jobboldal – végét hirdetve. Az antipolitikának vagy posztpolitikumnak egyik legismertebb nézetrendszere az Ulrich Beck és még inkább Anthony Giddens nevéhez fűzhető *harmadik út*. A harmadik út teremtette meg a New Labour eszmei alapjait: Giddens belátta, hogy az euró-

²² Elég csak John Rawls elméletére gondolni, ahol az emberek – a tudatlanság fátyla mögött – végül is képesek racionális, mindenkinek jó döntést hozni.

²³ Vö. UDO DI FABIO: *Die Kultur der Freiheit*. München: Verlag C. H. Beck, 2005. 16–17. (A könyvről, noha a konzervatív élet- és államfilozófia egyik paradigmaticus alkotása, a magyar tudomány csak egy recenzióban számolt be, épp folyóiratunk hasábjain; lásd SCHANDA BALÁZS: Udo Di Fabio: Die Kultur der Freiheit. *Iustum, Aequum, Salutare*, 2007/2. 225–226.)

²⁴ MOUFFE i. m. 19.

²⁵ Vö. NIKLAS LUHMANN: *Das Recht der Gesellschaft*. Frankfurt/M: Suhrkamp, 1995. 307–310.

pai baloldal a létező szocializmus látványos bukásával, a globális struktúrák erősödésével, a hagyományos társadalmi szerkezet átalakulásával, a nemzetállami szuverenitás elolvadásával elvesztette identitását és – ami baloldali szempontból még ennél is rosszabb – a neokonzervatívokkal vívott harcát. Giddens szerint az új politikának nélkülöznie kell régi vitáit, distinkcióit. Nem részletezzük elméletét, mert az igazából – noha itthon is akadnak követői – egy nyugat-európai ügy: lényege, hogy a baloldal ráhúzódik a liberalizmusra és az új polgárságra, az ő érdekeiket képviselve. Érthetően zavarja mindez az általunk tárgyalt szerzőt, aki baloldaliként megmaradva bírálja Giddens koncepcióit. Ami dolgozatunk tárgya szempontjából fontos, az annak felismerése, hogy a látszólagos konszenzusok mély és veszélyes ellentéteket termelnek ki. Beck és Giddens a haladást hirdeti, ez lenne náluk a konszenzus alapja. Az egyetlen ellenfélként így a fundamentalisták és a tradicionalisták maradnának; velük azonban nincs mód megegyezni (az ellentét tehát *antagonisztikus*), mivel morálisan képviselnek valami helytelent (*moralizálás*). Mouffe kissé gunyorosan állapítja meg, hogy mindazok, akik egyébként a konszenzust, a politikum végét hirdették, végül veszélyesebb ellentéteket hoznak létre, mint amelyeket akár az ő, akár Schmitt koncepciója javasolna. Míg Mouffe szerint az ellentéteket legitimnek kell tekinteni, addig a liberális teljesen kizárja a közösségből a másként gondolkodót. Míg Schmitt távol tartaná a moráltól a politikát, addig a liberálisok a politikai vitákat morális köntösbe öltöztetik.²⁶ Ennek kapcsán liberalizmuskritikájában egy nagyon fontos jellemzőre hívja fel a figyelmet Chantal Mouffe.

Mint emlékszünk, Carl Schmitt a politikai gondolkodást lehatárolja a többi gondolkodási dimenziótól, így a morálétól is, mert eltérő például a belső logikájuk. Persze egyébként meglévő morális ellentétek is fokozódhatnak olybá, hogy képesek barátokra és ellenségekre szakítani a közösséget, azaz képesek politikaivá tenni az ellentétet, de nagyon fontos, hogy *a politikaivá tett ellentét innentől kezdve megszűnik morális lenni, s kizárólagosan politikai*. Mindez nem a politikum demoralizálását jelenti. Hasonlatos mindez a kelsen-i tiszta jogtan problematikájához. Az egyszerű diák arra a kérdésre, hogy „miért tiszta Kelsen jogtana?“, azt válaszolja, hogy „azért, mert meg akarta tisztítani az erkölctől“, mintha Kelsen valami megveszekeedett amorális ember lenne, aki, mint ördög a tömjénfüsttől, irtóznék a moráltól. Hasonlóan színvonalas alapon nevezik Carl Schmittet is nihilistának. Pedig Schmitt nem azt állítja, hogy ne legyünk morálisak – pusztán rámutat annak veszélyére, ha a politikában jelenik meg a morál, pontosabban: *ha a politikai ellentét a morál köntösébe bújzik*. Mert a politikai moralizmus révén „nem lett erkölcsösebb a politika, hanem a politikai antagonizmusokat manapság morális kategóriák fogalmaival fogalmazzák meg. Továbbra is politikai barát-ellenség-megkülönböztetéssel van dolgunk, ez azonban az erkölcs szókészletével artikulálódik.”²⁷ Ha az ellenfelet morálisan, s nem politikailag kezeltem, megtagadom tőle legitimitását, és megegyezni sem vagyok hajlandó vele. Szigorúbban viselkedem tehát, mint Carl Schmitt *barát* fogalma az ellenséggel.

²⁶ Vö. MOUFFE i. m. 67., 73. és 100.

²⁷ MOUFFE i. m. 99.

Konkrét problémaként jelzi Mouffe ennek kapcsán a szélsőjobboldali populizmus feltűnését és kezelését. Miért jelenhetett ez meg számos európai országban? Miért lehettek, lehetnek kormányon Bécsben, Lisszabonban, Pozsonyban, Varsóban, Oslóban vagy Rómában? Nem azért, mert gonosz nácik áskálódnak a háttérben – ahogy az Ausztria elleni szankciók idején balliberális kommentátorok állították az osztrák társadalom kapcsán –, hanem azért, mert Mouffe szerint a politika két pólusa, a szociáldemokraták és konzervatívok olyannyira középre húzódtak, olyannyira átvették a liberális programpontokat, hogy csak nehezen különböztethetők meg, így a demokrácia – szerinte – konstitutív eleme, az ellentétesség lehetősége tűnt el. Mivel azonban a politikum lényege – és ezt a schmitti axiómát Mouffe is mindvégig alapként kezeli – a *mi-ők* megkülönböztetése, a lakosság a nagypártokat azonosítja az „*ők*”-kel, a „*mi*” szerepét pedig velük szemben ügyesen játsszák el jobboldali populista szervezetek. Ausztriában a nagykoalíciós kormány időszakában erősödött meg Jörg Haider Szabadságpártja, amely a konzervatívokkal kötött koalícióban végül legyengült és ketté is szakadt.²⁸ A liberális *political correctness* azonban nem engedi be a küzdőtérre a populistákat, nem bocsátkozik – egyébként Mouffe szerint megnyerhető – politikai vitákba velük, hanem valamiféle morális undorral fordul el az ilyen pártoktól, s – mint a flamand Vlaams Belang esetén – ún. *cordon sanitaire* vonásával védekezik. A morális elítélés, a politikai kirekesztés azonban nem gyengíti, hanem erősíti őket – egyben sikeresen roncsolja azonban a demokratikus közösségi diskurzust.²⁹

5. A morális látszatú politika veszélyei a nemzetközi életben a leglátványosabbak. 1989-ben megbukott a bipoláris világ. Egyesek már a történelem végéről fantáziáltak. A kilencvenes években kialakult amerikai külpolitikai doktrína ennek révén az unipoláris világkép volt, amely jól megfért a liberalizmusnak a felvilágosodás óta jelenlévő, igazából kanti ihletettséggű kozmopolita „*one world*” utópiájával. Sem az amerikai külpolitika – gyakorlati szempontokból –, sem az univerzális liberalizmus – a jó ügy szolgálatának a hitében – nem hagy teret a különbözőségeknek, a pluralizmusnak. Mindkettő a békét, az általános jólétet és szabadságot véli megvalósítani, pedig fogalmai, eszközei, eszméi mind-mind nyugati eredetűek, így keletkezésük helyszínén kívül eleve imperialisztikus célokat szolgálhatnak csak. A liberális dogmák univerzalitásába vetett hit és az amerikai civilizatórikus hadjáratok termelték ki a terrorizmus táptalaját is. A terror az okozat, és az ellene vezetett háború az ok.

Miről van szó? Bibó István a versailles-i béke hibáit elemezve felfigyelt a háború fogalmának átértékelődésére, a „békecsinálás művészetének” eltűnésére. Bibó leírja,

²⁸ A Szabadságpárton (FPÖ) belüli liberális populista szélsőjobboldal Jörg Haider vezetésével utóbb kivált, s Szövetség Ausztria Jövőjéért (BZÖ) néven új szervezetet alapított. A megmaradt, immár nacionalista jobboldali FPÖ az újra összeállt, de júliusban végül szétszakadt nagykoalíció legerősebb ellenzéki pártjává vált. (Dolgozatunk a szeptemberi választások előtt született, így annak eredményét még nem ismerhetjük, de bizonyosra vehető a szélsőjobboldal előretörése.) Ez is igazolja Mouffe téziséét, miszerint ha az egyébkénti politikai ellentétek (szociáldemokrácia, konzervativizmus) nem artikulálódnak rendszeren, a „mi” szerepét a populisták töltik be. Ausztriában vagy Flandriában jobbról fogalmazódik meg a populista *anti-establishment* politika, míg a német nagykoalícióval szemben a baloldali populista *Die Linke* erősödik.

²⁹ Minderről MOUFFE i. m. 87–91.

hogy a 19. századi háborúk még politikai eszközök voltak egy egyébként *politikai* vita eldöntésére, s így nem a másik (a morálisan gonosz) teljes megsemmisítésére, hanem csak egy adott kérdés, ügy eldöntésére irányultak. Azonban a hideg, dinasztikus külpolitika letűnésével megjelent demokratikus nacionalizmusok a háborút *gonosztettnek*, az azt megindítót pedig megbüntető gonosznak ítélték. Az „indulatmentes háborút” felváltották az „irtó háborúk”.³⁰ (Ezen koncepció büntette Németországot 1918-ban és 1945-ben is.) Carl Schmitt is felfigyel arra, hogy a *jus publicum europaeum* a háborúkat politikai konfliktusoknak tartotta még, s így nem engedte, hogy bármely ellenfél a morál fölényével győzhessen le a másikat. Azzal, hogy a nemzetközi vitákat politikai mezőben tartjuk, mérsékeljük is őket.

Chantal Mouffe a belpolitikára vonatkozó kijelentéseit – tehát azt, hogy az ellentéteknek legitim becsatornázottságot kell biztosítani, illetve, hogy távol kell tartani tőlük a moralizálást – a nemzetközi életre is kiterjeszti.

Carl Schmitt sem tesz másképp: „A politikai [politikum] fogalmi isméréből az *államok világának pluralizmusa* következik. A politikai egység előfeltételezi az ellenség valós lehetőségét és ezzel egy másik, együtt létező politikai egységet.”³¹ A világ sokszínűségét mind kulturális, mind politikai értelemben elismerni, s nem felszámolni kell, amint arra bármely unipoláris világvélemény vagy univerzális ideológia törekszik. A mai nemzetközi térben azonban a kritikus erőktől elvitatják a legitimitást: elnyomják őket az amerikai érdekek és a liberális dogmák. Kulturális téren ezt a kritikai nézetet a Nouvelle Droite *etnopluralizmusa* vallja a legmarkánsabban: szerinte a kultúrák sokszínűségét nem keverni, hanem különállásában megőrizni kell.³² Az etnopluralizmus a *nyugati szélsőjobboldal minőségi váltása*: míg korábban a nyugati szélsőjobb rasszista, etnocentrikus volt (azaz egy nép felsőbbtségét vallotta, s így jól szolgált különböző gyarmatosító, leigázó politikák igazolásaképp is), addig az Alain de Benoist-féle új jobboldal már a hermeneutikai felismerésekre építve ismeri el valamennyi kultúra létjogosultságát, s ellenez minden hegemonisztikus, univerzalizistikus törekvést. Varga Csaba is számos tanulmányában mutatott rá fogalmaink kulturális telítettségére, amelynek révén egy kultúra saját fogalmaival leírni nem, csak átalakítani lehet képes egy másik kultúrát – ezért javasolja Varga Csaba, feltéve, hogy nem az utóbbi a célunk, az „empatikus ráhangolódást”.³³ A nyugati civilizáció azonban a saját közegéből kitermelődött, így eleve saját kulturális lényegét magán hordozó, tehát sem nem objektív, sem nem univerzális fogalmait folyamatosan importálni, s mindenféle előtudás hiányában bárhová transzplantálni szeretné. Részben a magyar jogállam-fogalom is ilyen kívülről kapott csodaszer volt, de ekként jellemezhetjük az absztrakt emberi jogokat is, amelyek léte vagy nem léte nem-európai országok esetében is a civilizáltság mércéje lett. Chantal Mouffe Bonaventura de Sousa Santos

³⁰ Minderről lásd BIBŐ ISTVÁN: Az európai egyensúlyról és békéről. In BIBŐ ISTVÁN: *Válogatott tanulmányok. Első kötet: 1935–1944*. Budapest: 1986, Magvető, 433–438.

³¹ SCHMITT (2002) i. m. 36. (kiemelés tőlem – TP)

³² Fontos etnopluralista munkaként lásd ALAIN DE BENOIST: *Aufstand der Kulturen. Europäisches Manifest für das 21. Jahrhundert*. Berlin: Junge Freiheit Verlag, 2003.

³³ Vö. VARGA CSABA: *A jogi gondolkodás paradigmái*. Budapest: Szent István Társulat, 2004. 257–261.

nyomán – hasonlóan, mint Alain de Benoist³⁴ – utal arra, hogy a nyugati civilizáció fogalmai, eszméi más kultúrákban semmiképp sem a civilizációhoz, hanem a gyarmatosításhoz járulnak csak hozzá.³⁵

Az unipoláris világtkép tehát kizárja a politikai ellentéteket a nemzetközi térből, ezzel a másként gondolkodókat, cselekvőket eleve immorálisnak (civilizálatlanak) mutatja, akiket legyőzni kell. Mindez egyáltalán nem a világképét erősíti, ahogy a liberalizmus győzelmekor 1990-ben beharangozni méltóztatták az illetékesek. Pedig csak Carl Schmittet kellett volna olvasniuk. „2001. szeptember 11. óta Schmitt reflexiói egy poszt nemzeteti politika állapotára jelentősebbek, mint bármikor is.”³⁶ Carl Schmitt így semmiképp sem a neokonzervatívok előfutára, igazolója – ahogy némely kritikusa félreérti –, hanem a valódi világbéke, a pluralizmuson alapuló nemzetközi egyensúlyi rendszer védelmezője, s nem bármely állam imperialista politikájának az igazolója.³⁷

Chantal Mouffe javaslata a nemzetközi rendre is schmitti ihletettségű, s egybeeseng a mai amerikai külpolitika bal- és jobboldali kritikusaik véleményével. *Multipoláris világ* kell, *regionális blokkokkal*, hatalmi egyensúllyal.³⁸ Az európai színtérnek pedig az önállóságot, az atlanti pólustól való függetlenedést, a viták megvívását, vállalását javasolja. A ma Európai Uniója azonban – amint a nyugat-európai nemzetek egyre erősödő szkepszise, népszavazásokon megjelenő elutasítása is mutatja – a globális struktúrák része, s a kezdeti politikai-kulturális célokat, a saját európai utat, szuverenitást felváltotta a *tőke szabad áramlásának* egyetlen princípiuma. Ez lenne az új konszenzus alapja, amely feleslegessé tenné a politikum lényegét, a vitát – aki pedig mégsem hódol be, az civilizálatlan, esetleg (tetszés szerint) szélsőjobb-, vagy szélsőbaloldali populista. Magyarországon egyelőre csak a nemzeti radikális-ként ismert oldal fogalmaz meg hasonló kritikákat, amelyek teljes egészében egybeesengenek a nyugati progresszív EU-kritikus erők, így akár Chantal Mouffe, elemzéseivel: „Az EU ma elvonja egyes nemzetei önállóságát, de nem képez belőle egy európai önállóságot. [...] Európa nem lehet unatkozó emberek halmaza, [...] és *nem lehet még oly komoly ellentétek és belső harcok nélkül sem.*”³⁹ A drámaíró-politikus itt azt a politikumot hiányolja ösztönösen, amelynek eltűnését a politikai filozófus Chantal Mouffe tudományos érvekkel elemzi, bírálja.

Chantal Mouffe könyve nagyon pontos analízis a ma válságának okairól. Találó. Egyben bizonyítja, hogy Carl Schmitt nézetei ma sem veszítették aktualitásukat. De ahhoz, hogy Mouffe elmélete valós alternatíva lehessen, számos kérdést meg kell még válaszolnia. Pontosítania kell az ellentétek becsatornázását. Felmerül annak kérdése is, hogy ha el is utasítjuk a *one world*-öt, nem inkább további háborúk zúdulnak ránk?

³⁴ ALAIN DE BENOIST: *Au-delà des droits de l'homme. Pour défendre les libertés.* Paris: Krisis, 2004.

³⁵ Vö. MOUFFE i. m. 164–165.

³⁶ MOUFFE i. m. 105.

³⁷ MOUFFE i. m. 101.

³⁸ Vö. MOUFFE i. m. 151–155.

³⁹ CSURKA ISTVÁN: Üzenetek Voltegyszerből. *Magyar Fórum*, 2008. július 3. 2. [kiemelés tőlem – TP]

Amelyek akkor is fájdalmasak, ha politikai, s nem morális mezőben vívják őket. Egy liberális ezért inkább úgy vélné, hogy igazat adva mind Chantal Mouffe elemzésének, mind Schmitt felismeréseinek, mégsem elvetni kéne a jelenlegi világot, csak értékeit – emberi jogok tisztelete, szabadság, demokrácia, jogállam, parlamentarizmus, piacgazdaság, szociális érzékenység, keresztényi szeretet – ezen értékek hirdetőin, terjesztőin, képviselőin is jobban számon kéne kérni.⁴⁰ Azaz tán mégiscsak vigyünk demokráciát Irakba, multikulturalizmust Libanonba, s jogállamot Magyarországra – csak ne úgy, ahogy eddig tettük? Ezt már nem Chantal Mouffe, hanem mi gondoljuk. Bár mi is inkább csak kérdezzük.

TECHET PÉTER

⁴⁰ Az etikai (*das Ethische*) és a politikai (*das Politische*) közötti ellentmondást Slavoj Žižek szlovén filozófus elemzi műveiben behatóan. Lásd például SLAVOJ ŽIŽEK: *Die politische Suspension des Ethischen*. Frankfurt/M: Suhrkamp, 2005.